# ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ АВТОРИТАРИЗМУ ТА ТОТАЛІТАРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ АЕШ

*БОГДАН ЛЯШЕНКО, PhD з психології, старший викладач, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)*

**DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-664-8-16**

**Вступ.** Проблема стійкості авторитарних і тоталітарних режимів не зводиться лише до інституційної архітектури влади чи до силового примусу. Історичний досвід і сучасна політико-психологічна аналітика свідчать, що такі режими відтворюються тоді, коли в масовій свідомості закріплюються специфічні способи переживання свободи, відповідальності та соціальної суб'єктності. Тоталітаризм можна розглядати як форму історичного відкату, що закономірно виникає після революційних ліберально-демократичних перетворень, якщо соціально-психологічні передумови демократичного порядку залишаються недостатньо сформованими. Російсько-українська війна загострила потребу зрозуміти психологію людини тоталітарного суспільства та механізми підтримки злочинів, які вчиняє держава-терорист.

Австрійська економічна школа, представлена зокрема працею Л. фон Мізеса, пропонує інтерпретацію соціально-економічної еволюції, у якій визначальну роль відіграють ідеї, а не безособові «закони історії» чи колективна свідомість. Історія людства, за Мізесом, є історією ідей, де саме ідеї породжують соціальні інститути, політичні зміни та економічні умови. Актуальність такого синтезу

підсилюється аналізом сучасного російського авторитаризму крізь концепцію «втечі від свободи» Е. Фромма та теоретико-методологічним розглядом інформаційного контролю як інструмента управління психологією мас.

**Мета та завдання дослідження.** Мета дослідження полягає у виявлені психологічних механізмів підтримки авторитаризму та тоталітаризму й інтерпретувати їх у категоріях теорії Австрійської економічної школи, передусім у світлі мізесівської концепції ролі ідей в соціально-економічній еволюції та лібертаріанського принципу самовласності.

Завдання дослідження: узагальнити соціально-психологічні детермінанти формування тоталітаризму як чинники масової підтримки авторитарної влади; розкрити роль інформаційного контролю, дводумства та медіапсихологічних феноменів масової свідомості; окреслити соціально-психологічні запобіжники відтворення авторитаризму в логіці розвитку раціональності, соціальної суб'єктності та ліберально-демократичних цінностей.

**Результати дослідження та їх обговорення.** За В. Жовтянською, у комплексі детермінант тоталітаризму вирізняються три аспекти. Перший пов'язаний із переформатуванням традиційного суспільства, де розвиток раціональності стає каталізатором соціальної суб'єктності та людиноцентричних засад гуманізму і відкриває можливість демократичних режимів. Другий аспект пояснює провали демократичної розбудови, через нестачу політичної компетентності, нерівномірний розподіл соціальної суб'єктності та слабку орієнтацію населення на ліберально-демократичні цінності що створюють ґрунт для реакції. Третій аспект стосується розвитку ідеологій, зокрема ультраправих і ультралівих, сама раціональність уможливлює конструювання альтернативних моделей суспільного устрою та шляхів їх реалізації [3].

У термінах Австрійської школи цей третій аспект є вирішальним, якщо історія є історією ідей [5], то тоталітарний режим починається не з «заліза» репресивного апарату, а з перемоги ідеї, згідно з якою суспільство можна і треба цілісно сконструювати з одного центру.

Така логіка узгоджується з мізесівською критикою історицизму та колективістського догмату. Мізес відкидає уявлення, ніби індивід лише пасивно відображає зовнішні сили чи «класову свідомість», ідеї та ціннісні судження, що спрямовують дії людей, є первинними даними соціальної еволюції [5]. Відповідно, психологічна підтримка авторитаризму є не загадкове «масове несвідоме» поза ідеями, а прийняття певних ідей про джерело порядку. Д. Бергланд формулює нормативний корелят цього діагнозу кажучи, що існують лише два способи взаємодії людей: мирний, добровільний і чесний обмін або застосування сили, де будь-яке розширення державного примусу щодо мирної діяльності є зазіханням на самовласність особи [2]. Психологічний механізм підтримки режиму полягає в тому, що значна частина населення перестає сприймати цей примус як агресію і починає бачити в ньому «захист», «справедливість» або «необхідність».

В. Березинець, О. Ковтун і Н. Луцкевич, застосовуючи концепцію Е. Фромма до сучасного російського авторитаризму, показують, що суспільству притаманні всі класичні способи втечі від свободи: садистські, мазохістські та деструктивні тенденції. Особливого значення набуває конформізм, який у контексті вторгнення в Україну виявляється як мовчазне непротивлення війні, адже воно не тотожне активній підтримці, однак легітимує агресію і сприяє подальшому дрейфу до авторитаризму [1]. З позиції австрійської теорії дії це означає, що свобода як умова індивідуального вибору переживається не як ресурс, а як тягар невизначеності, де мазохістське підпорядкування «сильному» центру й садистське ототожнення з його насильством

функціонально замінюють самостійне цілепокладання, яке Мізес вважає вихідним фактом людської дії.

М. Найдьонов, Л. Найдьонова та Л. Григоровська обґрунтовують синтетичне поняття схильності до відтворення спільних рис ФАТ, на психологічному рівні явища, описані різними політичними термінами, мають спільні соціально-психологічні передумови. ФАТ пропонується розуміти як медіапсихологічний псі-феномен масової свідомості. Принциповою перешкодою для прямого опитувального вимірювання є дводумство, що має характерний стан свідомості людини тоталітарного і посттоталітарного суспільства, за якого суб'єкт здатний одночасно утримувати взаємовиключні оцінки реальності [6]. Дводумство пояснює, чому режими можуть зберігати видимість згоди навіть тоді, коли офіційна ідеологія суперечить повсякденному досвіду.

М. Кияк і А. Ясінська в теоретико-методологічному аналізі показують, що в сучасних авторитарних режимах управління психологією мас здійснюється через контроль інформаційних потоків [4]. Це безпосередньо кореспондує з трактуванням ФАТ як медіапсихологічного феномену [6]. Інформаційний контроль не лише обмежує доступ до альтернативних інтерпретацій, він знижує політичну компетентність населення, а саме ту характеристику, брак якої В. Жовтянська вважає детермінантою демократичного провалу. Коли раціональність використовується не для розширення соціальної суб'єктності, а для конструювання закритої ідеологічної моделі світу, розвиток мислення обертається своїм антиподом, тобто замість відкритого суспільства формується монополія на значення. Бергландівський критерій тут є діагностичним, бо якщо держава застосовує силу (включно з силою цензури та інформаційної монополії) не для захисту прав особи, а для нав'язування правил мирній взаємодії та думки, вона перестає бути охоронцем і стає агресором.

Ідеї етатизму й історичної «необхідності» цілісного плану знаходять психологічний попит там, де свобода переживається як ізоляція та відповідальність без опори. Механізми втечі від свободи через підпорядкування, ідентифікація з агресією, деструктивність і конформістське мовчання перетворюють цей попит на масову легітимацію. Нерівномірність соціальної суб'єктності та дефіцит політичної компетентності не дають демократичному порядку «утриматися» після ліберального ривка, і раціональність, що могла б слугувати гуманістичному проєкту, живить ідеології тотального переустрою. Запобіжником тоталітаризму є не лише інституції, а соціально-психологічні характеристики суспільства де політична компетентність, рівномірніше розподілена суб'єктність і вкоріненість ліберально-демократичних цінностей, тобто цінностей індивідуальної дії, добровільної кооперації та обмеженого примусу.

**Висновок.** Психологічна підтримка авторитаризму та тоталітаризму є не випадковим «збоєм» масової свідомості, а відносно стійким комплексом механізмів, що роблять прийнятною ідею всеохопного державного контролю. До цього комплексу належать: переживання свободи як тягаря з подальшою втечею, дефіцит політичної компетентності та нерівномірний розподіл соціальної суб'єктності, дводумство як спосіб узгодити офіційну картину світу з суперечливим досвідом, інформаційний контроль як середовище відтворення ФАТ у масовій свідомості.

Теорія та історія Л. фон Мізеса зміщує акцент із пошуку «залізних законів» історичного розвитку на аналіз ідей, які люди обирають як керівні. Тоталітарний порядок є наслідком прийняття ідеї, що суспільство можна цілісно планувати, ігноруючи розпорошеність знання та первинність індивідуального вибору.

### *Список використаної літератури:*

1. Березинець В., Ковтун О., Луцкевич Н. Філософія свободи Еріха Фромма в контексті сучасного російського авторитаризму. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2023. Т. 26, № 6. С. 144–150. DOI: 10.15421/1723142 (дата звернення: 26.08.2026).

2. Бергланд Д. Лібертаріанство за один урок. 9-те вид. 2005.

3. Жовтянська В. Соціально-психологічні детермінанти формування тоталітаризму. *Проблеми політичної психології*. 2022. Вип. 12 (26). С. 60–76. DOI: 10.33120/popp-Vol26-Year2022-106 (дата звернення: 26.08.2026).

4. Кияк М., Ясінська А. Інформаційний контроль та психологія мас у сучасних авторитарних режимах: теоретико-методологічний аналіз. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2026. Вип. 53. С. 145–156. DOI: 10.31861/mhpi2026.53.145-156 (дата звернення: 26.08.2026).

5. Мізес Л. фон. Теорія та історія. Інтерпретація соціально-економічної еволюції : пер. з англ. Київ : Well Books, 2026.

6. Найдьонов М., Найдьонова Л., Григоровська Л. Психологічні проблеми вимірювання схильності до відтворювання фашизму, авторитаризму, тоталітаризму в суспільстві: до конструювання синтетичної шкали (аналіз міжнародного досвіду). *Проблеми політичної психології.* 2022. Вип. 11 (25). С. 99–125. DOI: 10.33120/popp-Vol25-Year2022-89 (дата звернення: 26.08.2026).